

GIMNAZIUL DIN BRAD

ȘI

TEATRUL ROMÂN.

CONFERENȚĂ,

**TINUTĂ LA ADUNAREA GENERALĂ
A SOCIETĂȚII PENTRU FOND
DE TEATRU ROMÂN DIN BRAD,**

DE

DR. PAVEL OPRIȘA,
director gimn.

BRAȘOV 1908.

GIMNAZIUL DIN BRAD

ȘI

TEATRUL ROMÂN.

CONFERENȚĂ,

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ȚINUTĂ LA ADUNAREA GENERALĂ
A SOCIETĂȚII PENTRU FOND
DE TEATRU ROMÂN, DIN BRAD.

DE

DR. PAVEL OPRIȘA,

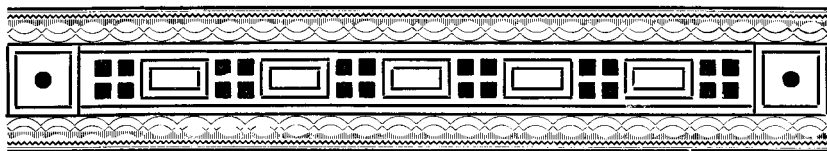
director gimn.

Retipărire din „Anuarul VIII.” al societ. ptr. fond. de teatru rom.

BRAȘOV. 1905.

Tipografia A. Mureșianu.

Gimnaziul din Brad și teatrul român*)

de

Dr. P. Oprișca.

Școala și teatrul sunt două așezăminte cu acelaș rost :
luminarea neamului nostru.

Ele se întregesc reciproc : școala luminează mintea ; teatrul
nobilează inima, formează caracterul. Ambele promovează,
perfecționează cultura sufletească a omului ; deci asupra acestor
factori culturali-naționali, înființați de părinții noștri, vreau să
îndreptez atențiunea ilustrei adunări.

*

Gimnaziul nostru e opera creată prin însuflețirea obștei
române din Zarand. Zarandanii, conduși înțelepțește de preoții
lor cei »cu crucea în frunte« și de diregători zeloși și iubitori
de neam, depuseră pe altarul culturii naționale obolul închinat
la 1854 întru mărirea patriei și gloria armelor. Reprimind jertfa
lor în obligațiuni de stat despre împrumutul național voluntar
de stat, puseră cu el baza institutului gimnazial din Brad. Deși
modest, dar mai măreț decât toate cele esistente mai înainte
pe aceste plaiuri. Deși izolat de lumea mare și ascuns la baza
triunghiului, ce-l formează culmea munților apuseni cu ceea a
Bihorului și Drocea Highișului ; deși lipsit de mecenai și bazat
numai pe reprezentanța poporului suveran de abia trezit din
»somnul de moarte« ; dar clădit pe baze morale solide, e dornic
de a civiliza și lumina gândirea poporului desmormit după vea-
curi de întunecime.

*) S'a cetit în adunarea generală din Brad a Societății pentru fond
de teatru român, la 15/28 August 1904.

Teatrul român e templul, pe care l'au ridicat pentru păstrarea limbei materne și cultura națională cei 18 frunțași ai neamului nostru — toți bărbați luminați și devotați — între ei trei membri ai ilustrei familii de Mocsonyi, președintele actual Iosif Vulcan, fericiții noștri zarandani dr. Iosif Hodoș, Sigismund Borlea etc. Ei deja la 1870, îndată ce viața legală fuse restaurată, temelia Ungariei moderne (independente, constituționale și liberale) depusă, plămădiră »Societatea pentru fond de teatru român«, din care cu timpul să fie posibilă înființarea unui teatru național român.

Visul a trecut la realitate.

Zarandanii deja la înființare au salutat idea cu însuflețire. Societatea după 33 ani de existență își serbează primadată adunarea sa generală ordinară în mijlocul nostru. Suntem deci datori a o întâmpina cu sinceră dragoste!

Aceste premise, cu permisiunea Il. adunări, voiu reaminti silințele vrednicilor zarandani, azi aproape toți trecuți la cele eterne, pentru a înființa gimnaziul nostru, interesul față de acest institut cultural cu caracter național confesional, și instituțiunile sale filantropice, căror și teatrul român le-a venit în-
tr'ajutor.

Înființarea gimnaziului din Brad.

Aș putea cita 99 de martori, cari toți conglăsuiesc, că în Zarand înainte de anul mântuirii n'au existat instituțiuni culturale. Nu, căci Zarandul, deși însemnează țara aurului, dela silitorii sigini și-a păstrat numai numele, iar dela strămoșii daci și romani le-au rămas numai minele, cari aduceau arândă anuală (112 #) chiar și viteazului Ioan Huniade »stegarul creștinismului«, sub a cărui stăpânire ajunsese prin dricul veacului XV-lea (1451).

De așezăminte culturale nici pomenire. Nu, căci cei ce veniau exploatau minele și duceau aurul; de viitorul, luminarea poporului baștinaș, — nimeni nu să interesa. Ei au fost apostolii aurului, nu ai cuvântului lui Dumnezeu. Drept aceea noaptea neagră simbolisează carta culturală a acestor regiuni până bine de curând.

Dar, fiindcă nimeni nu susține contrarul și n'avem undeva

vre-o urmă despre vre-o cultură vechie în aceste regiuni, să ascultăm numai doi martori mai contemporani anilor de renaștere.

Protopresbiterul de pie memorie Iosif Bașa, conducătorul bisericei gr. or. române din Zarand până la anul 1866, un caracter cu zel apostolic și merite reale pentru înființarea gimnaziului nostru, un Popasu al Zarandului, — deoarece cu cuvântul și cu fapta a contribuit la luminarea filor săi, scrie într'o tânguire a sa, adresată la anul 1857 Serenității Sale Înalt Prea Strălucitului principe Guvernator al țării de coroană Transilvania, prin care aduce omagii de mulțămintă M. Sale ces. și reg. Francisc Iosif I »mântuitorului nostru din robia neome-noasei iobăgii«, pentru mila de 3000 fl. R F et m. c. dăruită spre scopuri de a se ridica biserici sante, următoarele : »Starea noastră rămasă din revoluția anilor 1848/49 a fost mai tristă și mai ticăloasă decât în toate alte ținuturi; amărâțul popor din Zarand pătimî mai mult decât alții, cele mai multe comunități rămaseră lipsite nu numai de averile și bunurile mișcătoare și nemișcătoare, dară în mai multe comunități necum avere de traiul vieții să le rămăie, dară nici un sălaș n'a rămas neoscrumat, întru atât, cât mai multe sate și poate și mii de familii rămăind sub cerul gol, lipsite de toate, cu pruncuții după ei, plângându-și soartea, arși de foame, de frig și de zăduchul soarelui, își câștigă adăpost prin gropi și prin crepăturile pământului ca sălbaticii; ba nici sfințele noastre maice biserici, ca și când noi am fi avut alt Dumnezeu, nu rămaseră scutite de înfioratul viscol rebelic, într'atât, cât aicea în micuțul Zarand (atunci 30.000 gr. or.) toate bisericile fuseră jefuite, iară 18 ascrumate de tot (Nr. 115/857 of. presb.)

Starea faptică o ilustrează atât de obiectiv și fidel, încât și se pare că cetești din »Carmen miserabile« a canonicului Rogerius de Oradea-mare, prin care a eternisat prădarea Ungariei prin tatarii pe vremea regelui Bela al IV-lea.

De școale nu se face nici o pomenire. Nu, fiindcă nu erau. De-or fi fost, le-or fi ajuns și pe ele trista soartă a bisericilor și n'or fi rămas neamintite.

Neamintirea dovedește neființa lor.

Al doilea martor e rescriptul Locoteninței reg. ung. nr. 11999/858 adresat pe calea preturei c. r. din Orăștie Bezirksamtului (oficiului cercual) din Baia-de-Criș. Prima dată se amin-

tește despre o singură școală, ce există în Brad, al cărei învățător primia pe an salar de 20 fl. m. c. din fondul sidoxial.

Dar dacă n'au fost școli în trecut, din rescript respiră speranța, că vor fi în viitor.

Locotenința reg. exprimă mulțumită și recunoștință oficiului cercual, direcțiilor comunale și bisericești, cari în frățească conțelegere decisese la 1858 să se înființeze 15 școli centrale din împrumutul național voluntar de stat și laudă zelul dovedit întru alungarea întunecului secular »dela o populațiune cu totul rămasă îndărăpt în ale culturai sufletești«. (...Für die erwiesene rege Thätigkeit in Beförderung des Schulwesens bei einer, in der geistigen Bildung ganz zurückgeblibene Bevölkerung«).

Să împlinise vremea !

Apăruse o nouă eră.

Sunase ora trezirii din somnul cel de moarte. Era firesc; căci deși domniă încă absolutismul, totuși în 10 ani se făcù pentru trezirea conștiinței naționale mai mult decât în cele 10 veacuri trecute. — Nu prin străini, ci prin conducătorii firești: preoți și direcționari conștii de chemarea lor; deja lumina, fericiți poporul de sub oblăduirea lor.

Părinții noștri adunați în număr de 40.000 pe Câmpul libertății deja la 4/16 Maiu (1848) anul mântuirii, convinși, că cultura națională este stâlpu cel mai trainic, pe care să razimă viitorul unui popor, cerură să se înființeze școli române pe la toate satele și orașele, gimnazii, institute militare și tehnice, seminarii preoțești, precum și o universitate română, — și toate să fie dotate din vistiera statului în proporțiunea poporului contribuent, cu dreptul deplin de a-și alege directori și profesori și de a sistemiza învățăturile după un plan școlastic și cu libertate de a învăța. (G. Barițiu, Părți alese din istoria Transilvaniei, Vol. II pag. 123—124 Sibiu, 1890).

Ministrul Eötvös se ocupase la anul 1848 cu regularea învățământului public din țară pe cale legislativă; dar împrejurările politice îi zădărnicea încercarea.

Guvernul absolutistic prin »Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich« introdus și în patria noastră și ținut în vigoare până la restituirea constituției în 1868, permise fiecărei națiuni și confesiuni libere să-și întee-

meieze aşezăminte culturale din mijloacele sale, numai să se conformeze planului de învăţământ, ce-l prescria.

Sinodul eparchial gr. or. convocat de Marele Andreiu la Sibiu pe 12/24 Martie 1850 ținând seamă de regulamentul regimului și tractând asupra organizării bisericei noastre pe baza principiului autonomiei, organiză învăţământul în satele și orașele cu populațiune românească și satori principiile cuprinse în Statutul organic: fortăreața ortodoxei române.

Din Sibiu până la Brașov, din Seini până la Dobra, dela Hațeg până la Cluj, din Bărgău până la Zarand, — pretutindenii, unde Românii locuiau în masse compacte, să deșteptă dorul de a înființa școale române.

»Numai unde este soare, acolo poate fi lumină și căldură, și numai unde nu lipsesc aceste două, este viață. Precum este soarele cu lumina și căldura lui pentru trupuri, așa este știința cu căldura și cu lumina ei pentru suflete. Ce am fi noi — ne întreba providențialul Șaguna la 1861 — să nu fie știința? Am fi niște înghietături, cari n'am ști să ne ridicăm cu mintea noastră peste dobitoacele noastre; am fi aceia, prin cari s'ar dejos chipul și asemănarea lui Dumnezeu, după care suntem zidiți (nr. 391/861). Deci jertfiți pentru știință, căci prin știință vă veți câștiga înși-vă, filor, nepoților și strănepoților moșie vecinică, care furii nu o vor putea fură, focul nu o va arde și apa nu o va înecă. (Nr. cons. 832/861).

»Să zidim Ierusalimul românesc! răsună din pieptul inimosului protopop Popasu.

»Ascultați de acești bărbați, trimiși noauă dela Dumnezeu, ca să ne lumineze, să ne ducă la viață!« zicea Bașa zarandenilor.

Pe când acești apostoli astfel cuvântau și ne sfătuiau, părinții noștri își scrieau o pagină frumoasă din viața lor: »înființarea gimnaziului român gr. or. din Brad«, — izvorul nostru de lumină, cultură, viață.

De ar fi sunat vocea lor divină în pustie, n'am fi vrednici să-i numim părinți. Dar a aflat răsunet. Și-au ridicat: Monumentum aere perennius!

Idea înființării unui gimnaziu român gr. or. în Brad a izvorit din inima pioasă a preoțimei drept mântuitoare din Zarand. »Eram trei inși: eu, Ficher (= Ioan Ficher, preot în Ruda) și popa Aron (= Aron Suci, preot în Podele) — îmi povestia

odată fericitul Georgiu Bogdan, preot în Brad — »și după soborul scaunului protopopesc a mai venit și Hențu dela Rîșca, Comșa dela Ribîța, Ioachim dela Zdrapți și mai nu știu cari. Ne întălnirăm la un păhar de vin într'una din încăperile gimnaziului, unde mai târziu a fost casina, apoi boltă (acum să află o frizerie). Era iarnă grea, în cășlegi, zi de Joi. Ne încălziam inima cu vin și alungam foamea cu cărnați. Și Franți (= Francisc Zawatzky) ținea cu noi. Un om pururea vesel și glumeț. Născut de cărciumar. Povestim una, povestim alta. Noi preoții despre școală, căci despre școale ne cetise și protopopul mai nainte la sobor. Franți povestia despre casele sale, cari dearseseră la 49; iar acum zac acoperite cu coceni de cucuruz și ferestrele țintuite cu doște. Sunt așezate în mijlocul comunei, dar înzadar! Totuși să vor ruina pe nimica, căci nimărui nu-i trebuiesc. Viața omului nu-i sigură de azi până mâne!... Să însenina însă fața lui Franți — Dumnezeu să-l ierte! — când vorbiam de târg și aducea la »părechi« fără a cere. Bietul om era constrâns să-și vîndă casa, căci copiii nu aveau, iar câștiguri nu erau. Dintr'una într'alta am ajuns la ultimat: »2000 fl. și dreptul de a locui și folosi rîndul de desubt (parterul) până voiu trăi, eu și soția mea Elena; iar după moartea noastră, să ne pomeniți și pe noi între binefăcătorii școalei!«

2000 fl... 5000 zloți... 6363 husoși à 33 cr. erau mulți bani pe acele vremuri, când banii erau puțini, iar instituttele de credit și economii erau lucruri neauzite. Numai bogătanii aveau bani, dar n'aveau inimă, n'aveau pricepere. Ei ascundeau galbinii în pămînt prin lăzi și căldări, de unde îi scoteau, spălau, uscau la soare și să închinau lor, ca egiptenii la mătă. Nu înțelegeau duchul vremii, că luminarea neamului e punctul filozofului Archimedes, dela care depinde viața noastră etnică și națională.

Astfel stăteau lucrurile pe la 1860, la 12 ani de când »Deșteaptă-te Române« desamortîse barem în parte neamul nostru: ne lipsiau mijloacele materiale.

În ziua următoare după Joi, adecă Vineri, — continua părintele Bogdan — eu cu Hențu și cu Comșa din Ribîța ne repezirăm la protopopul Bașa, la Lunca și-i descoperirăm cele petrecute. Onorabilul s'a bucurat și par'că nu prea... să gîndia la bani... mulți bani... 6363 husoși. Dar ne-a tractat și ne-a

arătat câțiva cilindri de aur curat ca para focului. Apoi ne apucărăm de lucru. »Ce nu poate isprăvi unul singur-singurel — grăi N. Hențu, om bun de gură, — o să poată mai mulți, uniți în cugete, uniți în simțiri și întăriți prin darul Domnului, prin buna înțelegere !«

Împărțirăm preoțimea după stare și avere în trei clase, făcărăm o conscripție, pe baza căreia repartițiarăm asupra fiecărui preot din tract câte 30, 40, 50 fl. la olaltă 2190 fl. (Consemnarea se află sub nr. 62 dto 10/22 Martie 1861).

Soborul tractual din 1/13 Iulie 1860 sub nr. 176 întări repartiția. Astfel 52 preoți gr. or. din tractul Zarandului, diecesa Sibiului, în frunte cu protopopul Bașa, »pătrunși de necesitatea de a înființa niște case de școale, cel puțin pentru clasele gimnaziului de jos, acum de-odată, s'au determinat și învoit a contribui după putință și a cumpăra realitatea de sub nr. 395 din Brad, cu scop de a înființa un institut mai înalt de cultură și în specie un gimnaziu român gr. or. în Brad.«

Casele s'au cumpărat; contractul interimal s'a încheiat. Terminul de plătire era de doi ani. Dar cuatele nu încurgeau regulat. Unii, cari nu voiau să rămână ocăriți de alte neamuri, că s'au legat a plăti și n'au plătit (nr. 232/1861 ppresb.) se siliau și Dumnezeu le ajuta; dar alții voiau să devină necredincioși făgăduinței lor, căci ei ar fi vrut, ca gimnaziul numai decât să se înființeze.

La rata I de 1000 fl. protopopul Iosif Bașa trebuî să dea pe lângă cuota de 1000 fl. și un împrumut de 424 fl.

La 14 Martie 1861 se tânguia amar cătră M. Andreiu; iar acesta îndreptă preoțimei și poporului din Zarand un circular plin de povețe, plin de înțelepciune. Permite-ți-mi Il. adunare să reproduc numai câteva șire !

»Să cercăm toate mijloacele — grăia M. Andreiu — ca să nu ne arătăm Apostoli necredincioși ai Domnului. Mijloacele cele mai potrivite cătră luminarea minților sunt doauă : Biserica și școala, care deși sunt doauă, așa sunt de tare încopciate una cu alta, încât una fără de cealaltă nu pot să reverse destulă lumină și mângăere în inima omului... am suferit și suferim și astăzi încă de lipsa de școale... De, n'a fost vina noastră, ci a timpurilor celor de cruzimi, până acum, — de aci încolo cu împrejurarea timpurilor nu ne vom mai putea desvinovăți....

Când am văzut, că m'a prevenit, înainte de a vă da eu un asemenea sfat și preoțimea noastră, cea evlavioasă întru tot ce-i sfânt, s'a apucat de întreprinderea cea măreață a înființării unei școale mai înalte în mijlocul vostru în Brad.... Primiți cinstiților preoți sfatul meu și împliniți făgăduința voastră spre cumpărarea caselor din Brad, și le prefaceți în izvor de lumină, după cum ne cere timpul de astăzi; iar celorlalți creștini, cari încă au să tragă tot același folos mântuitor, le recomand ca un lucru spășitor darea de ajutor din puteri la acest lucru sfânt, ce-l văd întreprins, în ori-ce chip. (Nr. 391/861).

Veni într'ajutor preoțimei cu ajutoare. Astfel prețul caselor s'a achitat. La 30 Martie 1864 s'a încheiat contractul definitiv, cu care ocaziune preoțimea donă, dete și ceda casele cumpărate cu drept de posesiune și proprietate exclusivă fondului școlastic gr. or., respective gimnaziului român gr. or. înființând în Brad și să învoi, ca acest drept să se întabuleze, prenoteze și îngremieze în cartea funduară pe numele fondului școlastic gr. or. respective gimnaziul român gr. or. (Nr. 47/1874 D. g.).

Astfel s'a asigurat localitatea.

Dar, după ce ai casă și masă, trebuie să te gândești, ce trebuie să pui pe masă: fondul din care să trăești. Fondul gimnazial pentru salarizarea profesorilor, cărora să le concrezi speranța, viitorul, trebuia creat. Chestie, care a costat mult lucru, mult timp și mari jertfe.

Dar, ce nu poate singur-singurel, pot mulți împreună cei luminați de Duchul Domnului, — de bună-înțelegere.

Preliminariile dela Villafranca urmate de pacea din Zürich (1860) sunt zorile unei ere nouă: absolutismul slăbește. Împăratul la 20 Octombrie 1860 chieamă popoarele Austro-Ungariei la o nouă viață. Supușii egali înaintea legii sunt chiemați a îmbrăca oficii publice. Starea și nașterea nu mai împedecă pe nimeni. Precum toți erau obligați a se înrolă și a solvi contribuție, astfel toți puteau purtă oficii publice, dacă aveau pregătirea culturală necesară.

Prelații Andreiu și Alexandru se împăcară. Meritul se atribue consilierului aulic Demetriu Moldovan, familie de frunte în Zarand.

Astfel părinții noștri uniți în cugete, uniți în simțiri, conlucră mai mulți ani împreună. Fructele bunei înțelegeri:

Asociațiunea (1861), înlocuirea slovelor prin litere (1861), gimnaziul dela Năsăud (1862), autonomia bisericeii gr. or. române și astfel emanciparea ei de sub ierarchia sârbească (1864), diețele din Ardeal, episcopiiile din Arad și Caransebeș și alte instituții se înființară, instituțiuni, ale căror fructe noi le gustăm.

Patenta împărătească din 26 Faur 1861 făcù loc la noauă experiențe politice. Într'acestea restaurarea diregătoriilor comitatense are o mare importanță pentru cauza ce ne preocupă.

Prin Martie 1861 se reorganisă Zarandul, încorporat Ardealului. În fruntea lui ajung : I. Pipoș, dr. Iosif Hodoș, Amos și Ioan Frâncu, G. Secula, N. Petco, Al. Șuluțiu, G. Moldovan etc. tot atâți apostoli aprinși de dorul sacru de a lucra pentru progresul zarandanilor.

Pe 8/20 Octobre s'a convocat prima congregațiune a comitatului restaurat. Protopopul Iosif Bașa raportă despre starea cauzei școlare. Aminteste, că comunitățile zarandane deja la 1858 s'au declarat, că vor înființa școale confesionale pe spesele lor, și au promis spre acest scop și împrumutul național voluntar de stat dela 1854. Dar din 18 școale, între cari 15 centrale, în trei ani abia s'au înființat 5 (Brad, Cebea, Junc, Risculița și Valeabradului). Referitor la gimnaziu — zice protopopul Bașa — opiniunea mea ar fi ca împrumutul statului dela comune să se împartă nu numai precum s'a declarat la 1858 pe seama școalelor centrale, dară și pentru a Bradului acum de-odată batăr ca gimnaziu confesional gr. or. cu patru clase, sau o parte din împrumutul statului să se aplice pentru acel gimnaziu, la care să se dea și sureciul de trei luni dela toate comunele... bine ar fi, când toate aceste venituri s'ar adună într'una cassă, din care să se plătească atât dascălii de la școalele centrale, cât și gimnaziul din Brad; școli normale să se aredice și în Hălmagiul-Mare. În sfârșit, inclitul comitet comitatens să binevoiască a se pune în conțelegere cu scaunul episcoposc al diecezei noastre în privință măsurilor, care gândeste a le lua spre folosul școalelor, căci precum am înțeles din izvor sigur, Înaltul guvern a rânduit pe baza principiului al Autonomiei bisericești, ca dispozițiunile fostului ministeriu în privința școalelor să încete și ca episcopul nostru să prepare instrucțiunile școlare după judecata sa și să le aștearne spre dispozițiune mai înaltă, când se va afla de bine.

»Eu sunt convins, că dacă părerea mea nu se va încuviința, atunci se va provoca un dualism păgubitor pentru treaba școlară și partea aceea va perde lupta, care se va află anticonstituțională«.

Destul de luminat și înțelepțește grăia protopopul Bașa.

Congregația adoptă inițiativa preoțimei. Mulți funcționari intrară de bună voie în șirul contribuabililor. Se obligară a solvi rate lunare, alții până vor fi în oficiu. Se decise a se pregăti un proiect pentru a înființa un gimnaziu național.

Șaguna nu credea asigurată existența unui astfel de institut. Drept aceea nu era mulțumit cu ce se hotărîse. Iată ce scrie protopopului Bașa : »Ce se atinge de un proiect de gimnaziu la Brad, 'Ți-spun P. C. Tale sincer convingerea mea, că adecă nimeni nu dorește mai înflăcărat propășirea nației noastre, ca eu ; despre aceasta e dovadă viața mea întregă. Așa dar doresc să avem și la Brad gimnaziu ; dar ce gimnaziu ? național ? va să zică, unde ori ce fel de român poate fi profesor ? Eu nu sunt pentru un gimnaziu național, ci confesional... Te poftesc așa dar P. C. Ta, că dacă vrei gimnaziu, atunci să-l bazați pe caracter confesional de legea noastră ; căci și așa afară de prea puține popoare de alte religiiuni, Zarandul este locuit de creștinii noștri ; — pregătește și preoțimea noastră întregă și pe părintele protopop de legea noastră din Hălmațiu și, dacă or vrea unii altmintrelea dintre mireni, să dea toată preoțimea protest ; așa să povățuiți și pe fruntașii poporului, ca pentru niște idei greșite să nu se primejduiască sfințenia bisericei noastre, pentru care și astăzi încă suferim multe asupriri nedrepte tocmai din partea acelora, cari poartă în gură, dar nu și în inimă frăția ! (Nr. cons. 41/1861 Școl.)«.

Șaguna și-a rostit credeul, căruia i-a rămas credincios.

»Dualismul păgubitor« s'a produs durând mai mulți ani.

Zarandenii desconsiderază până și instrucțiunea pentru învățători dela 1862, întocmită după principiile regimului și apucară pe »calea volnică și rătăcită«. A IV cl. dela școalele capitale din Brad o prefăcură în I clasă gimnazială. »Întoarceți-vă la sistema prefriptă de regim și adoptată de biserica noastră — le scrie la 1865 (nr. 27/865). — Spune aceasta și domnilor noștri comitatensi, căci știu, că d-lor n'au greșit din răutate, ci din zel prea mare«.

Durere ! trecură încă ani până ce cei prea zeloși se convinseră de prevederile profetice ale M. Andreiu încât esclamau : »Șaguna n'a fost om, ci profet ! Osana lui !«

În decursul dualismului s'a întemeiat fondul gimnazial.

Reprezentanții poporațiunii zarandane, convocați prin oficiul protopresb. dto 4/16 Faur 1862 nr. 39 și 40 și oficiul de vice-comite dto 18 Far nr. 760/862 adunați în Brad la 8/20 Faur 1862, în Băița la 4 Martie 1862 și în Hălmagiu la 18 Martie 1862 înțelegând, că preoțimea din Zarand a cumpărat casele necesare pentru gimnaziu, după ce li s'au cetit mai multe pastorale de ale M. Andreiu în cauza școalelor peste tot, și în special a gimnaziului din Brad, cu însuflețire deamă de o cauză sfântă, hotărîră :

a) ...ne obligăm a da împrumutul de stat din anul 1854, încât acela e proprietatea Românilor, fie aceia de religiunea gr. resăriteană sau gr. catolică spre formarea unui fond solid pentru un gimnaziu gr. resăritean în Brad, și fiind că unele comunități încă în anul 1858 declarându-se înaintea fostei preturi c. r. în Baia-de-Criș, a fost menit o parte din acelaș împrumut pentru edificarea mai multor școli, ce până astăzi nu s'a întreprins, ci unele din acele școale edificându-se din alte izvoare, jurstările s'au schimbat de o parte și de alta, urcându-se interesele împrumutului încă neridicate la o sumă însemnată, aceste-și modifică declarațiunile lor din urmă și împreună cu celelalte comunități se declară într'acolo, că

b) din interesele acestui împrumut, precum și cele restante și încă neridicate, atât cele viitoare, să se repareze mai întâiu casa gimnazială, încât cu începutul anului școlastic 1862/3 să se poată deschide 2 clase normale, apoi succesive dacă și încât se va putea totdeodata să se edifice și școlile populare unde și cum va afla comisiunea s'au eforia școlară alegândă de necesarie, însă astfel ca graduală completarea gimnaziului prin adaugerea unei clase din an în an și nici salariile profesorilor și altele necesare să nu sufere nici un detriment, însă capitalul să rămână neatins pentru fondul gimnaziului ;

c) s'a ales comisiunea școlară provisorie de 74 membri ;

d) s'a însărcinat comisiunea școlară a lua declarația locuitorilor de alte confesii din Brad, Criștior, Băița, Ribița, Baia-de-Criș, Hălmagiu și alte, în cari s'ar află asemenea locuitori,

ca astfel în ce măsură vor contribui spre susținutul scop, în aceea să fie îndreptățiți a trage foloase din interesul școalelor confesionale ;

e) s'a împuternicit comisiunea a efectui și colecte private;

f) s'a concretizat comisiunea școlară să administreze fondul; de președinte fii ales protop. Iosif Bașa, iar cassar Ant. Pretsch;

g) s'a concretizat comisiunea școlară să repareze edificiul gimnazial, să compună statutele, să esopereze confirmarea lor, să vînculeze obligațiunile de stat și să administreze școalele.

Prin aceasta declarațiune s'a pus baza fondului gimnazial cu împrumutul de stat de 58.200 fl.

Încă la 6/18 Martie 1862 raportă protopopul Bașa episcopului Șaguna despre tot ce se săvârșise.

Șaguna se află în Viena, la dieta imperială. De acolo răspunde la 26 Martie 1862 următoarele: »Cetind însumi tustrele protocoalele, m'am bucurat din suflet, văzând bunăvoința și jertfirea preoțimei și cristianilor pentru creșterea și cultivarea tinerimei, ce fără îndoială li se va răsplăti prea bogat; căci din o tinerime cultivată și crescută prin școale bune se va forma un popor procopsit, deștept și dibaciu în toate lucrurile sale, ce va trage după sine îmbunătățirea și înavușirea lui». Însărcinează pe protopopul să-l informeze despre tot ce va urmă și să grăbească cu așternerea întregii cauze la sevârșirea ei, ca apoi »cu plăcerea cea mai mare să o pot înaintă și sprijini la locurile mai înalte« (N-rii 224 și 232/1862).

Ca fondul gimnazial să fie deplin asigurat și într'aievia espresia fidelă a zarandanilor, se provocase toate comunitățile să concurgă la sporirea lui. Se luară protocoale, declarațiuni speciale în fața locului în fiecare comună în prezența protopopului Bașa și vice-comitelui Hodoș ori Frâncu. Spun unii, dintre cei cari trăiesc, că au văzut pe protopopul Bașa cum se ducea cu carul tras de boi prin comunele mai dela munte și i-au auzit cuvintele prin cari îmbărbătă poporul zicându-i: »Ascultați, fiilor, de domnii aceștia — și arată pe Hodoș și Frâncu. — Pe ei Dumnezeu i-a trimis la noi, să ne lumineze, să ne ducă la viață!»

A avut efect!

În anul 1863 poporul român din protopresbiteratele Zarandului și Hălmagiului, din preturile: Brad, Băița, Baia-de-Criș,

Hălmagiu și Aciuva, 92 comunități, ceddară, donară fondului gimnazial împrumutul național de stat întreg ori în parte și astfel locuitorii lor, poporul dintre culmile Bihorului și Drocea Highiș, între cele două Dealuri mari, dela Gura-Vălei (lângă Iosaș) până la Crăciunești (lângă Băița), depun pe altarul culturii naționale sudoarea feții lor și devin fundatorii gimnaziului din Brad. Fundatorii sunt cuprinși în Statutul gimnazial §-ul 6, pct. 3. Dintre ei lipsesc rișcanii, cărăcenii și prăbolenenii, — s'au retras dela jertfa cea curată. Veni-va vremea și vor eși și ei din oarba neștiință. Mânia lui Dumnezeu, întunecul, numai cu jertfă curată se poate ispăși.

Declarațiunile, cesiunile respective donațiunile făcute din voie liberă le-au întărit prin subscriere proprie toți locuitorii prezenți și le-au confirmat în oficiile protopresbiterale concernente dimpreună cu autoritatea administrativă a comitatului, provăzându-le cu sigilele oficiale. Ele servesc drept dovadă despre însuflețirea și dragostea cu care Românul jertfește pentru cultura sa națională, când e condus înțelepțește și e convins despre sântenia cauzei.

Actele fundaționale sunt depuse spre păstrare în archiva Ven. Consistoriu din Sibiu (1879).

La anul 1864 comisiunea școlară aduse la cunoștința locoteninței reg. ung. decisiunea comunităților zarandane, îi prezenta 175 obligații de stat și ceru vincularea lor pe fondul gimnazial.

Locotenința transpuse afacerea episcopului Șaguna și-i ceru părerea.

Acesta prin reprezentațiunea sa, dto 25 Aprilie sub nr. 32—1864, o recomandă cu căldură părintească. Reprezentațiunea s'a publicat în programa gimnaziului nostru pe anul 1894/5. E icoana stadiului, în care ajunsese pe atunci chestia gimnaziului.

Șaguna nu numai recomandase vincularea, ci promisese, că el însuși se va îngriji și de compunerea statutelor după principiile cuprinse în regulamentul guvernului referitoare la școalele medii. Totuși vincularea se efectuă abia la 25 Novembre 1867 sub nr. 22.575 al ministeriului de interne și după ce se dovedise oficial, că dintre cele 92 comune fundatoare nici una nu restează cu dare pe anul precedent.

Obligațiunea de stat vinculată dto 1 Iulie 1873 nr. 12.409

avea valoarea nominală de 58.200 fl. m. c. Formă o parte din datoria publică de stat unificată pe baza art. XV 1867. Ea fructifica cu 4.2% și aducea pe an interese de 2444 fl. 40 cr., pe cari perceptoratul reg. din Baia-de-Criș, le solvia epitropiei gimnaziale în rate semestrale decursive dela 1 Ianuarie și 1 Iulie.

În 1903 obligația s'a convertit în hârtii de stat »Korona járadék« în valoare de 116.400 Cor., cari fructifică cu 4% și aduc pe an 4656 cor.

*

Al doilea izvor al fondului gimnazial e moșia din Mihaleni.

S'a cumpărat, la 28 Aprilie 1863, pe calea licitației publice cu 16.700 fl. solviți în trei rate. Avere a fusese mai înainte proprietatea d-nei Emilia Csiszár văd. după Laurențiu Szögyéni. Fondul gimnazial fû introdus în posesiune și deveni proprietar prin decisul tribunalului reg. din Baia-de-Criș dto 23 Martie 1864 nr. 267/1864 civil (nr. 23/1864 pp.).

Moșia din Mihaleni administrată prin comitetul respective epitropia gimnazială cu mai multă conștiință decât cunoștință, e un izvor viu, din care a încurs în cassa gimnaziului peste 80.000 fl., din cari s'au acoperit speșele curente și s'a sporit fondul.

Moșia constă din :

- 1) două case esarândate cu $600+440=1040$ cor. pe an ;
- 2) una moară esarândată cu 170 cor. pe an ;
- 3) a) 79 jug. 495□^0 agri,
b) 16 » 1239□^0 grădini,
c) 29 » 1572□^9 livezi,
d) 18 » 110□^0 pășune,
e) 2 » 540□^0 neproductiv, — toate esarândate anual cu 1500 cor. și
f) 902 » 102□^0 pădure, din care cea din dreapta Crișului Alb în mărime de 868 jug. 304□^0 o exploatează dela 1893 încoaci pe 15 ani societatea de mine »12 apostoli din Ruda« pentru suma de 70.000 cor. solviți anticipative.

Teritoriul exploatat se cultivă după prescrișele silviculturii moderne cu arbori de valoare : brazi, stejari, frasinii ; e speranță, că la timpul său iar va veni într'ajutor institutului.

Veneratele consistorii din Sibiiu, Arad și Caransebeș, fun-

dațiunea Șaguna, institutele de economii și credit în frunte cu »Crișana«, »Albina« și »Victoria«, nu odată au contribuit pentru scopurile gimnaziului. Anual primește o subvențiune de 1000 cor. din »Fondul școlar« archid. I-a dat Dumnezeu și binefăcători fondatori. Dintre cari amintesc pe țăranul Zacharia Werner și adv. Teodor Pop din Baia-de-Criș, cari ambii și-au testat toată averea pentru fondul gimnazial. Rămasul fericitului Teodor Pop trece peste 120.000 cor. Ambii își dorm somnul de veci în cimiterul din Cebea. Mai de curând medicul Ioan Rusu din Brad a săvârșit un act nobil, testând fondului gimnazial o casă și intravilan de 7000—8000 cor.

Astfel prin munificența comună a inimilor nobile fondul gimnazial, deși dela 1888 încoaci a edificat și aranjat acest pavilion de gimnastică, o sală pentru desemn și alta pentru muzică vocală și instrumentală, și a înmulțit statul personal dela 4 la 6, s'au ridicat salariile profesorilor dela 600 fl. la 1000 fl., s'a sporit biblioteca și cabinetele, — a crescut treptat așa, că la finea anului 1903 averea întreagă constătoare din realități, hârtii de stat, depuneri, credite personale pe ipotece și mobile, reprezintă suma de 453.970 cor. 04 fil., în care se cuprinde și biblioteca gimnazială cu 2056 opuri în valoare de 11.012 cor. 21 fil., fondul elevilor bolnavi, Masa studenților, fondul Șaguna, de premii etc., despre cari voiu vorbi mai târziu.

Budgetul fondului gimnazial pe 1904 are venite
de 26.964 cor. 31 fil.,

Cheltueli de 26.526 cor. 36 fil., prin ce subsistența institutului în starea de acum e asigurată. Ori ce progres cere însuflețire și jertfe. Aceste conduc la desăvârșire.

Pentru un așezământ public, pe lângă localitate și fond, e trebuință de statute — legea, după care acela se organizează.

Fazele, prin cari au trecut Statutele gimnaziului nostru, sunt espuse în programa gimnaziului pe anul 1894/5.

Fie-mi permis a aminti la acest loc numai pe scurt, că statutul gimnaziului nostru e operă inspirată de M. Andreiu.

În decursul »dualismului păgubitor« de 7 ani »comitatensii« încercaseră de repețite-ori să mijlocească aprobarea unui statut pentru un gimnaziu cu caracter pur național; dar Șaguna i-a combătut și impus caracter confesional gr. or.

După căderea absolutismului și triumfarea constituționa-

lismului, popoarelor li se garantează prin articlii 38 și 44 : 1868 drepturile eluptate prin legea de naționalități și se permise fiecărei comune, parohii, biserici, consorțiu privat etc. să-și înființeze din puterile sale proprii sau pe calea asocierii școale de tot felul cu limba de propunere, ce și-o vor alege.

Ministrul Eötvös, cel uman și doritor de a-și vedea patria puternică, cultă și fericită, prin rescriptul nr. 15.365/1867 dto Buda 26 Februarie 1868, scris de secretarul de stat Georgiu Joanovics — unul dintre martorii testamentari ai mecenatului Gozsdu — salutând intențiunea nobilă a zarandanilor, află de bine să remită comitelui suprem al Zarandului — pe atunci Demetriu Ionescu — toate hârtiile referitoare la cauza gimnaziului nostru, cu însărcinarea »să stăruiască, ca statutele fundamentale să se iee în pertractare nouă cu întreprinderea comunelor fundătoare și a reprezentațiilor bisericești gr. res. din comitat și să se modifice în conțelegere împrumutată astfel, ca acele statute să corăspundă atât legilor patriei, cât și regulamentului bisericei gr. or. și ca proiectul de statute dimpreună cu preliminarul cheltuelilor să se aștearnă ministeriului de învățământ spre finală decisiune (...oda müködjék, hogy a tervezett gymnasium alapszabályai az alapító községek és megyebeli gör. kel. egyházi képviselőség egyetértésével oly formán átdolgoztassanak, hogy azok mind államjogilag a közoktatás iránti hazai törvényekkel, mind pedig a görög. keleti román egyház rendszabályaival és szerkezetével összhangban legyenek).

Tot atunci transpuse ministrul acest rescript și arhiepiscopului mitropolit Andreiu baron de Șaguna.

La 5 zile, adecă la 3 Martie 1868, se adresă preoțimei și poporului zarandan cu circularul nr. cons. 221/1868, în care zice : »Ordinațiunea ministerială V'a pus în mâinile Voastre soartea gimnaziului, ce vreți să-l înființați« Voi, iubitorilor, după statutele cele primitive ale gimnaziului Vostru a-ți fost socotiți ca niște albine, care fac mierea, dar a căror dulceață alții o usuază... »Acum este timpul, ca serbătorește să Vă declarați, că satisfaceți regulamentului bisericei noastre din anul 1868 și legilor patriei sustătătoare pentru treaba școlară«.

Zarandanii toți, fără deosebire de confesiune, ascultară sfatul providențialului arhiepiscop, deoarece deja se convinseseră despre prevederile lui profetice, că biserica e singura fortăreață,

care scutește națiunea română. Esmiseră o comisiune constătătoare din protopresbiterul tractual Moise Lazar, dr. Iosif Ho-
doș, G. Secula, protopopul I. Groza și Tobia Mihailoviciu, ambii
din Hălmagiu, cu însărcinarea să compună de nou Statutul gim-
nazial în spiritul Statului organic și conform îndrumărilor M.
Andrieu. Statutul prelucrat s'a votat în sesiunea comisiunei
școlare dela 8 Febraurie 1869 și la 14 Iulie acelaș an sub nr.
11.387/1869 primi aprobarea ministrului Br. Eötvös J.

Ș-ul 1 din Statut glăsuește: »Gimnaziul din Brad, comi-
tatul Zarand, e gimnaziul național român de legea gr. or.; el
e gimnaziu mare de opt clase, și se bucură de toate drepturile
și prerogativele unui gimnaziu public de stat«.

Prin acest statut gimnaziul s'a înființat; caracterul lui
român gr. or. s'a asigurat.

În toamna anului 1869 s'au deschis clasele I. și II. g.

Înaugurarea festivă s'a făcut la 21 Maiu v. 1870 în ziua
patronilor »Sft. Constantin și Elena«. Prezenți au fost număroși
frunțași. Între ei, după împărtășirile presidentului Moise Lazar,
se afla și Avram Iancu, care cu citate din doi clasici latini și
elini a demonstrat importanța științei, luminii, minții și în deo-
sebi aceea a acestui institut cultural pentru poporul de pe Valea
Crișului-Alb și Munții Apuseni. Se așteptă și sosirea M. Andrieu,
dar boala l'a reținut.

Clasele s'au sporit treptat până la a V. În anul 1872/3 au
funcționat 5 clase. Dar a V. din lipsa de subsistență încetază
după un an de esistență.

Gimnaziul din Brad e proprietatea românilor din cele 92
comune fundatoare din ppresb. Zarandului și Hălmagiului. Si-
noadele protopresbiterale ale acestor două tracte compun re-
prezentanța gimnazială, constătătoare din 72 membrii, cari în
fiecare an la »SS. Constantin și Elena« țin o adunare generală
ordinară și de câte ori se ivește trebuințe estraordinare. Re-
prezentanța e legislativă — votează regulamente, litere funda-
ționale, organizează, — alege respective candidază directori,
profesori, învățători, comitet administrativ de 12 membri etc.,
censurează rațiociniul fondului gimnazial și al fondurilor și fun-
dațiunilor, votează budgetul etc. Din comitet se alege o epi-
tropie de 4 membri.

President natural al reprezentanței gimn. a comitetului,

e protopresbiterul Zarandului. Tot acesta era îndatorat prin §-ul 53 al Statutului gimnazial să poarte gratuit și sarcina de director până când nu se vor deschide barem 5 clase gimnaziale.

Dar în urma art. 30: 1882 protopresb. s'a retras la 1891 și s'a ales director dintre prof. ord. def., dator a se îngriji de învățământ, disciplină și starea internă a institutului.

Sfera de activitate și organizarea reprezentanței comitetului și epitropiei gimn. e precisată în Statutul gimnazial. Ven. consistoriu archidieceșan din Sibiiu eserciază inspecțiune asupra administrației averei fundamentale, instrucțiunii și disciplinei, și întărește profesorii aleși; iar guvernul reg. ung. conform art. 30: 1883 eserciază dreptul de control și supra-inspecțiune încredințându-se în fiecare an despre mersul și starea instrucțiunii prin câte un esmis al ministerului reg. de culte și instrucțiune publică.

La gimnaziu funcționează 6 prof. ord. def. și un instructor în cant și maestru de gimnastică și 3 învățători. Profesorii ord. def. primesc salar de 2000 cor. și decenale de câte 200 cor., iar învățătorii salar fund. de 900 cor. și cuincuenale legale. Un învățător, fiind și instructor de cant și maestru în gimnastică, primește un salar de 1600 cor. și cuincuenalii de câte 100 cor.

La gimnaziu au funcționat până acum 16 profesori și au fost înscriși vre-o 3000 elevi, dintre cari în decurs de 35 ani au absolvat cl. IV. 513 inși.

Până la 1883 instrucția era organizată după planul gimnaziilor mici, în cari pe scurt se propunea materialul din 8 clase. Acum instrucția e întru toate în conformitate cu planul de învățământ dela celelalte gimnazii române și cele de stat.

Drept aceea elevii, cari absolvează cl. IV gimn. cu succes, pot continua în ori care institut public, de aceeași categorie din patrie.

II. Interesul față de gimnaziul nostru.

Gimnaziul nostru a fost și e un institut public de învățământ în sensul strict al cuvântului. Nu numai tineri români din Zarand, cari solviau didactru de 2 fl. pe an, ci și din alte comitate și străini de naționalitate și confesiune, cari solviau didactru duplu, se înscriau la acest institut.

În rând cu frații Enea, Sabin și Alesandru, fiii fericitului dr. Iosif Hodoș, Amos Frâncu, azi lumină între avocații din Cluj, Sabin Secula, medic, repausat, Emil, fiul repausat al judeului Bașota, studiau fii de țărani și preoți, precum și fiii familiilor fruntașe: Brodi, Pietsch, Parkl, Szakáts etc.

Fericitul dr. Hodoș, deși foarte ocupat ca vice-comite, deputat și membru al tuturor corporațiilor, unde se tracta de soartea neamului său, dela dieta din Sibiu până la cea din Budapesta, dela repres. gimnaz. din Brad până la Asociațiune, dela fondul de teatru până la Academia română, și pretutindeni activ, era atât de mândru de gimnaziul din Brad — în mare parte creațiunea sa, — încât nu-mi aduc aminte să se fi ținut barem un examen public între anii 1870—1875, la care dr. Hodoș să nu fi fost centrul, în care se concentrau privirile tinerimei. Se bucură de progresul ce-l observă, contribuia cu obolul său, cu cărți pentru premierea elevilor diligenți și deșteptă în noi toți speranța, că și noi vom deveni factori în viața publică, dacă vom învăța.

Basiliiu Bașota, Motiu Dembul, jude regesc la tribunalul I instanță din Abrud, atât era de fericit, după cum transpiră dintr'o epistolă a sa dto 21 Faur 1871, că fiul său fericitul Emil, eternizat prin Fundațiunea Bașota dela Asociațiune, »se îndulcește din nectarul științelor« în gimnaziul din Brad, ridicat din sudoarea zarandanilor, încât de bună voie se înscrise în șirul contribuenților și se obliga a solvi fondului gimnazial pe toată luna câte 1 fl., cu totul 50 fl. până va absolve fiul său cele 4 clase gimnaziale. (Nr. 7/1872 f. gimn.). Esemplul lui l-a urmat avocatul Petru Călcianariu din Orșova, care în anii trecuți a trimis în rate lunare 100 fl. spre a pune bază la un fond pentru completarea gimnaziului. Însuflețire nobilă! Generalisată în decurs de câți-va ani ar putea realiza idea măreață. Est deus în nobis!

Marele Andreiu supraveghia administrația și instrucția cu ochi de Argus. Când înțelese, că socotelile nu se conduc cu acuratețe, fixa ziua și avisa epitropia să-l aștepte în Brad, să-i dea seamă despre chivernisirea talentului. Dar boala îl reținu. La inaugurare trimise pentru fondul gimnazial 2000 fl.; dispuse prin testamentul său, ca programa anuală a gimnaziului să se tipărească totdeauna gratuit în tipografia sa; iar din »fundațiunea Șaguna« gimnaziul nu odată primi ajutoare însemnate.

Pe profesori îi îndatorase, ca în fiecare lună să prezenteze conspect special despre materialul parcurs din singurati-cile obiecte ce se propuneau. Întrodusesse plan stabil de învă-țământ deja la înființarea institutului.

Episcopul Popasu, conștiu de însemnătatea aparatelor de învățământ, contribui cu 50 fl. la colecta întreprinsă cu oca-ziunea unui congres național bisericesc prin deputatul Gerasim Candrea. Din colecta aceasta s'a procurat o mașină electrică și alte aparate.

Episcopul Ioan Mețianu vizită gimnaziul la 1878 dimpreună cu protosincelul Iosif Goldiș, și-i dăruie 2 obligații de stat à 100 fl. I-a mai dat și alte ajutoare atât ca episcop, cât și ca mitropolit.

Lui Amos Frâncu 'i se votase 500 fl., competențe de drum, diurne și paușal pe mai mulți ani ca președinte al comisiei școlare. Dar, când a înțeles despre aceasta a zis: »N'am muncit pentru bani, ci pentru cauză. Sunt respătit, că mi-a succes. Văd aprinsă lumina, care va lumina veacul meu. Abzie de cele 500 fl. în favorul fondului gimnazial. Crească, înflorească!«

Vicențiu Babeș, cel acum de 80 ani, mijlocia în Pesta ridicarea intereselor fondului gimnazial, corectă adresele de mul-țămintă ale reprezentanței, dădea informațiuni, când se ivia câte un binefăcător de felul cavalerului Georgiu de Popoviciu din Stroești (Bucovina), despre care reprezentanța gimnaziului nu știea cine e și de unde e, și căută caligraf pentru ele: »căci — scrie Babeș — boierii Bucovinei țin mult la formă și exterior, precum caută la consecuință în stil«. (Epist. dto Pesta 3/15 Aprilie 1874).

Membrii comitetului, spre a lor cinste fie zis, și drept împintenare celor următori, își țineau de deosebită fală să partici-pe la ședințe, totdeauna gratuit. Am cunoscut însu-mi un ță-ran, pe fericitul Iovu Lezing, din Călăstău, care 13 ani, cât l-am urmărit cu privirea, nici odată n'a lipsit dela ședințele repre-zentanței și comitetului. Și când m'am informat mai deaproape despre trecutul lui, am aflat, că el tot așa de zelos a fost dela înființarea gimnaziului. Remunerația lor era conștiința liniștită, că și-au împlinit datoria.

Corpul profesoral s'a declarat la 1872, fără nici o remu-nerațiune, ori relut și fără a se înmulți personalul didactic, care consta numai din protopresb. director Nicolae I. Mihăltianu

și 4 profesori, că deschide cl. V. gimnazială și o și deschiseră pe anul 1872/3. Astfel din zelul și dragul profesorilor față de progres într'un an a fost în Brad și clasa V gimnazială.

Veteranii profesori de azi: G. Părău și Const. Costin, când după serviciu de 10 ani, ajunseră cu salariul de 600 fl. să li se urce cu decenalul de 100 fl. la 700 fl. câți-va ani se îndestuliră cu urcarea »în principiu«, iar cu cea »în numărare« așteptară până ce fondul gimnazial ajunsese în poziția favorabilă de a le putea solvi.

Astfel, prin interes comun, prin dragoste obștească față de cauză, gimnaziul nostru prinse rădăcini, începù să vieze și azi, după 35 ani de existență, cu drag privește asupra trecutului său și cu încredere în viitorul său, căci o națiune, un popor întreg se consideră patronul său.

Ași putea înșiră și alte acte generoase, cari dovedesc interes, dar nu vreau să ating pietatea nimănu. Dumnezeu toate le știe și după vrednicie va respăti fiecărui!

În unele privințe stările par a se schimba....

Străinii își iubesc tot mai mult așezămintele lor. Sunt convinși, că educațiunea adevărată — corespunzătoare firei etnice și sufletești a indivizilor — se dă numai în institutele cu caracter național. Deci se feresc de institutele noastre. Numai rare-ori rătăcește prin ele câte un ovreu, care pe lângă limba maternă își însușește și pe a statului și pe cea a poporului, în mijlocul căruia trăește. Astfel să nu ne mirăm, că statul îl stăpânește, pe noi ne aservește, iar religia și străbunii săi și-i venerază.

Noi, pare-mi-se, prea mult ne sbatem după institute străine, în deosebi inteligența noastră, iar de ale noastre nu ne interesăm de ajuns; deși trebuie să știm, că adevărată educație primim numai în institutele noastre naționale confesionale, în limba noastră maternă cea mult dulce și frumoasă.

Chiar și în administrația și credințele reprezentanței se încuibă nepăsarea. De 14 ani urmăresc constituția acestui institut, cu care ne fălim, și n'am văzut barem odată majoritatea recerută.

Se pare că ambiția de a fi membru în corporațiunile institutelor noastre publice, nu încălzește destul inima și mintea oamenilor noștri culți și de poziție. Inteligența și aristocrații

altor neamuri conlocuitoare să ne servească memento, căci suntem responsabili pentru faptele noastre.

De sigur alt avânt, vrednic de o cauză sfântă, va lua institutul nostru, îndată ce cei 72 reprezentanți aleși, lamura frunțașilor zarandani, barem o zi pe an ar jertfi pentru cauza gimnaziului nostru.

Progres urmează numai din interes.

III. Instituțiunile noastre filantropice și teatrul.

Gimnaziul nostru are 4 instituțiuni de binefacere. Toate 4 fondate pe iubire față de deaproapele și recunoștință față de cei bine meritați. Baze solide, cari ne mângăie cu speranța, că instituțiunile întemeiate pe ele vor deveni cu timpul factori puternici pentru promovarea culturii și educațiunii naționale.

I. Cea dintâiu, după vechime, e »Fondul elevilor bolnavi«. L'a întemeiat corpul didactic dela gimnaziu la anul 1885 din venitul curat rezultat dela o reprezentație teatrală anume predată spre acest scop de o trupă de diletanți recrutați dintre membrii familiilor profesorilor. Fondul prevede elevii și profesorii cu medicină și îngrijire în caz de boală. Crește parte din taxele anuale de câte 1 cor. dela fiecare profesor și elev, parte din venitul ce prisosește dela maiialul elevilor și alte conveniri sociale aranjate spre acest scop, precum și din ajutoarele, ce încurg dela unele institute de credit și economii, între cari locul I îl ocupă »Albina« din Sibiu, de unde dela 1896 încoace în fiecare an primim câte 200 cor. Are capital de 9579 cor. 73 fil. depus cu 6% și cu 5 $\frac{1}{2}$ % la »Crișana« și se administrează de o comisiune specială.

II. A doua instituție e »Fondul de premii« înființat la 1891 de erezii reposatei Catifa Feier din Brad și sporit cu cununa eternă depusă pentru regretatul P. Absolon Feier. Menirea e : premiarea elevilor morali și diligenți. Capitalul a crescut dela 40 cor. la 125 cor. 45 fil.

III. A treia instituție e : »Fondul Andreiu Șaguna«. L'a înființat reprezentanța gimnazială la 16/28 Iunie 1898, cu ocazia aniversării a 25-a dela reposarea M. Andreiu. Menirea lui e : premiarea elevilor diligenți cu cărți școlare cu ocaziunea serbării zilei sântului Andreiu, la 30 Novembre. După ce capitalul

va fi crescut și fondul va dispune de mijloacele de trebuință, va prevedea elevi mizeri cu cărți școlare și îmbrăcăminte corăspunzătoare. Din 400 cor. fondul a crescut în 6 ani la 819 cor. 88 fil., deși s'a înactivat deja la 1898, în anul înființării.

IV. A patra e : »Fondul Masa studenților«. S'a înființat și organizat la 1901 din »Fondul convictului« inițiat la 1896 cu 32 cor., ce au prisosit dela o reprezentațiune teatrală și din »Fondul de ajutoare« de 72 cor. prisosit tot dela o producțiune teatrală. Tinerimea studiosă română din Zarand a desvoltat zel laudabil în această direcție. Menirea e : prevederea elevilor mizeri, dar cu conduită bună și notă generală de »bine« cu prânz gratuit corăspunzător.

S'a înactivat la 1/14 Martie 1901. Numără deja 38 binefăcători fundatori (à 50 cor.), 68 binefăcători pe viață (à 20 cor.) și mai mulți ajutători, 36 institute de economii și credit în frunte cu »Albina«, »Victoria« și »Crișana« contribuiesc an de an cu o părticică din venitul lor curat în favorul acestei instituții de binefacere. La 31 Decembrie 1903 a avut capital de 15.359 cor. 67 fil. și a provăzut în 1903/4 pe 8 elevi cu prânz gratuit. Din venitele fondului 20% se capitalizează și 80% se întrebuințează. Astfel creșterea e sigură.

*

Iată că teatrul român a venit deja într'ajutor așezămintelor filantropice dela noi.

Dacă ași cuteza să obosesc și mai departe atențiunea Il. adunări, ași putea dovedî, că zarandanii deja dela părintele Nicolae Butariu (din Bodești lângă Hălmagiu) și dr. Iosif Hodoș, președintele constituantei din Deva dela 4 și 5 Octombrie 1870, au desvoltat interes față de teatrul național. Deja erau convinși și într'una se întăresc în convingerea, că teatrul național — templul artelor — e chemat să sprijinească biserica și școala întru împlinirea chiemării lor, creșterea poporului român în cele bune și frumoase.

Dela Millo-Ionescu până la Podoabă-Petculescu, cari au atins Zarandul, toți s'au depărtat încântați de onorurile aduse Thaliei române. »Am fost primit ca un rege«, zicea Millo referindu-se la Ardeleni și de sigur în această laudă și zarandanii

au o părțică. Dovadă aceasta, că iubirea de teatrul național e sădită în inima Românului.

Cel ce voește să se convingă despre cele afirmate, cetească : »Istoricul societății pentru fond de teatru român«, scris în anuarul I de însuși președintele, d-l Iosif Vulcan, care a trăit și încărunit dând Thaliei române viață prin activitatea sa ; cetească »Prima societate teatrală română de ambulanță în Transilvania« din anuarul IV de d-l Vas. Podobă și publicațiunile d-lui Dr. Val. Braniște despre »Societatea teatrală G. A. Petculescu« din anuarul V, precum și »Mișcarea teatrală dela noi« din anuarele III—VII pe anii 1898—1903 și va afla, că teatrul român își are templul său și în Zarand. Aceasta împregiurare, precum și producțiunile teatrale, ce se dau an de an în comunele fruntașe în favorul instituțiilor noastre culturale filantropice : îndemnat-au pe conducătorii societății să descindă în mijlocul nostru, ca să ne vadă templul, poporul și inteligența și să ne însuflețească întru cultivarea limbei, datinelor străbune și artelor frumoase.

Salut respectuos pe reprezentantii Thaliei române, și mulțămesc Ilustrei adunări pentru atențiune.

Enachița Văcărescu și-a terminat testamentul cu următoarele vorbe sfinte :

„Urmașilor mei Văcărești !
Las vouă moștenire :
Creșterea limbei românești
Ș-a patriei cinstire !

Eu încheiu : Rugându-vă, Fraților, binevoiți să ne aducem aminte de regeneratorii și întemeietorii așezămintelor noastre culturale ! nizuindu-ne opera începută de ei și erezită nouă s'o desăvârșim ! De Thalia română să îngrijim, limba maternă să ni-o cultivăm !

Brad, 5/18 August 1904.

